

Anica Nazor

ŠIMUN KOŽIČIĆ BENJA I NJEGOVA TISKARA U ISTRAŽIVANJIMA PETRA KOLENDIĆA

akademkinja Anica Nazor, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, izvorni znanstveni članak

UDK 655(497.5 Rijeka)(091)
821.163.42-05 Kolendić, P.

Književni historičar Petar Kolendić (1882.-1969.) objavio je dva priloga o Šimunu Kožičiću Benji: Zadranin Šimun Kožičić i njegova štamparija na Reci i Najstariji naš bukvar (oba objavljena u: Južni pregled, god. IX, Skoplje 1934., str. 61-71; 198-201). U prvom je prilogu kratko prikazao Kožičićev život. Zabilježio je da je s mnogo biskupa „iz naših krajeva” Kožičić došao u Rim kad se 1512. godine sastao (ekumenski) Peti lateranski koncil „s glavnim ciljem da se stvori raspoloženje proti Turcima”, da bi osobno ponudio potrebne informacije. Već na prvoj sjednici 10. svibnja 1512. Kožičić je imao prilike čuti kako u tom smislu govori splitski nadbiskup Bernardin Zane, potom je 27. travnja 1513. godine na istom koncilu sam održao prvi govor. Drugi je govor održao – navodi Kolendić – „verovatno u dogovoru s knezom Bernardinom Frankopanom” ujesen, izvan sjednice koncila 5. studenoga 1516. pred papom Leonom X. i njegovim kardinalima. Kolendić kaže da su oba Kožičićeva govora objavljena bez ikakve tipografske bilješke, ali „sigurno u Rimu”.

Zna se da je Kožičić morao napustiti Modruš, da je jedva uspio umaknuti Turcima, da se zadržao u Vinodolu, da se oko 1529. godine povukao u Rijeku i ondje pokrenuo glagoljsku tiskaru. Zbog tiskare je bio u Mletcima i opskrbio se grafičkim inventarom. Kolendić je utvrdio koje je drvoreze i slova ondje nabavio, te pokazao da Kožičićeva glagoljska slova ne odgovaraju glagoljskim slovima Andrea Torresania ni slovima tiskare Francesco Bindoni e Maffeo Pasini, koji su u Mletcima prije Kožičića tiskali glagoljski brevijar (1493.), bukvar (1527.) i misal (1528.).

Da bi utvrdio tko su bili tiskari koje Kožičić spominje u nekim izdanjima kao štampadure (... štampan v Ricci Dominikom i Bartolomeom z Breše štampaduri), služio se literaturom te izravnim obraćanjima stručnjacima i znalcima. Nije mu, naime, bilo jasno jesu li oba štampara bila iz Brescie kako bi se iz Kožičićeve stilizacije moglo shvatiti. Obratio se stoga prof. Karlu Paseru, poznavatelju tiskara iz prvih godina XVI. stoljeća u Brescii, koji mu je odgovorio da u to doba u Brescii nije poznat tiskar imenom Domenico (Dominik). Stoga Kolendić zaključuje da se Kožičićevo z Breše štampaduri odnosi samo na tiskara lutalicu Bartolomea Zanettia, rodom iz Castrezzata u okolici Brescie.

Kolendiću su bila poznata četiri Kožičićeva izdanja: molitvenik (Oficij rimski), misal, mali ritual (Knjižice krsta) i životopis rimskih papa i careva. On je u literaturu uveo mali ritual („bibliografima je ostao nepoznat”). Citirao je naslove i impresume svih četiriju izdanja, i to ćirilicom kako je bio običaj u njegovo vrijeme (glagoljski tekstovi prenošeni su starom ćirilicom). Kolendić navodi da je Šafařík spominjao „i neki glagoljski bukvar koji da je oko 1531. štampan na Reci, da ga je imao profesor Zupan pa ga je poklonio zagrebačkom biskupu Vrhovcu”, ali „taj bukvar nikad nije postojao”, zaključio je Kolendić. Naime, Kolendić je u posebnom prilogu (Najstariji naš bukvar) obradio raskošni glagoljski bukvar iz 1527. godine, tiskan kod glasovitoga Andrea Torresania i bio uvjeren da taj bukvar nije dovoljno poznat, pa je bibliografima dao povoda da „iskombiniraju” bukvar biskupa Kožičića od 1531. godine, koji nije nikad postojao. Kolendićevo je mišljenje bilo prihvaćeno, pa se u bibliografskim radovima Kožičićev bukvar više nije spominjao.

Mnogo godina nakon što je Kolendić pisao da Kožičićev bukvar nikad nije postojao pokazalo se da ipak postoji. Očuvao se jedinstveni primjerak pohranjen u današnjoj Ruskoj nacionalnoj biblioteci u Sankt-Peterburgu. Smatralo se da je onamo dospio s bogatom zbirkom glagoljskih rukopisa i tiskanih knjiga Zadrana Ivana Berčića, ali se pokazalo da je put do Sankt-Peterburga bio posve drugi i da je s bukvarom onamo dospio također jedinstveni primjerak Kožičićeve knjižice Od bitija redovničkoga, za koju Kolendić također nije znao. Na zaključak o nepostojanju Kožičićeva bukvara Kolendića, inače poznata kao pouzdana autora, zavelo je to što je dobro poznavao glagoljski bukvar iz 1527. godine, a Kožičićev nije imao prilike vidjeti. Jer, da ga je vidio, bez obzira na to što nema impresuma, zapazio bi na posljednjoj stranici tipografski znak Kožičićeve tiskare, koji mu je bio dobro poznat iz ostalih izdanja.

Unatoč tomu, Kolendićeva su istraživanja vrijedan, konkretan prilog poznavanju Kožičića i njegove tiskare u Rijeci.

Ključne riječi: Šimun Kožičić; Petar Kolendić; glagoljski bukvar Rijeka; glagoljska tiskara

Književni historičar Petar Kolendić (1882.-1969.) objavio je dva priloga o Šimunu Kožičiću Benji: *Zadrantin Šimun Kožičić i njegova štamparija na Reci i Najstariji naš bukvar* (oba objavljena u: Južni pregled, god. IX, Skoplje 1934., str. 61-71; 198-201). U istraživanjima se oslanjao na rezultate istraživanja svojih prethodnika i suvremenika (D.Farlatti, G. Ferrari-Cupilli, F. Rački, I. Berčić, S. Ivančić, I. Milčetić, Š. Urlić, N. Žic, G. Praga) i na Kožičićevo izdanje *Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov*, Rijeka 1531.

Šimun Kožičić član je ugledne zadarske obitelji Benja u kojoj se često s djeda na unuka ponavljao hipokoristik Koža, Kožičić umjesto Kuzma, pa je odatle nastao patronimik Kožičić, koji je na otoku Ugljanu, gdje su Benje imali posjede i uopće u okolici Zadra s vremenom potpuno potisnuo njihovo ranije prezime, koje su, kaže Kolendić, ako je vjerovati njihovoj obiteljskoj tradiciji, donijeli bili iz Bratislave (Farlaty). Prema latinskom natpisu na nadgrobnoj ploči koju je u crkvi sv. Jeronima u Ugljanu na istoimenom otoku, nakon Šimunove smrti postavio njegov brat Ivan Donat, kanonik u Zadru, Kolendić je zaključio da mu se majka zvala Ursula, otac Lujo, jedan brat Ivan-Donat, a drugi Petar, kavalir Mletačke Republike. Godina Kožičićeva rođenja ostala je nepoznata. Nepoznato je i to koje je škole polazio i gdje ih je završio. Kolendić zaključuje

da se „za latinskoga svećenika mogao slobodno spremi i u Zadru, jer je Zadar, kao središte nadbiskupa, oduvek imao po jednog gramatika i jednog teologa za klerike” (Kolendić, 1934: 61). Jednako tako Kožičić je svoje zanimanje za glagoljicu, koje je u zrelijim godinama isticao, mogao „lepo da zadovolji i u Zadru, jer je Zadar bio matica provincije glagoljskih trećoredaca sa čuvenim centralnim manastirom sv. Ivana Krstitelja, s puno glagoljskih rukopisa, razume se” (Kolendić, 1934: 61). Iz *Životopisa rimskih papa i careva* Kolendić je doznao da je 1500. godine Šimun Kožičić boravio u Rimu i da je „na nj vrlo mučno delovao raspojasi život na dvoru Aleksandra VI.” Kao kanonik u Zadru spominje se već 1502; kao arhiprezbiter (nadsvećenik) na Pagu; 7. studenoga 1509. godine papa Julije II. imenovao ga je biskupom u Modrušu, za koji Kolendić kaže da je „jedna varošica koja je stalno bila na udaru Turaka i koja je stoga već 1493., odmah posle Krbavske bitke užasno postradala” (Kolendić, 1934: 62).

Osvrćući se na Kožičićevo sudjelovanje na Petom lateranskom koncilu, koji je bio sazvan s glavnim ciljem da se stvori raspoloženje protiv Turaka (trajao od 1512. do 1517. godine), Kolendić kaže da je Kožičić došao osobno u Rim s mnogo biskupa „iz naših krajeva” da bi osobno ponudio potrebne informacije, da je već na prvoj sjednici 10. svibnja 1512. imao prilike čuti kako u tom smislu govori splitski nadbiskup Bernardin Zane. Nadbiskupov je govor s popratnom poslasticom Tome Nigera pjesniku Marku Maruliću odmah tiskan u Rimu kod Jacoma Mazzochia. Već na prvoj sjednici nastavljenoga koncila, u srijedu 27. travnja 1513. godine, i sam je Kožičić održao govor na latinskom jeziku, opet, dakle, jedno lice iz ugroženih krajeva, o potrebi restauracije u katoličkoj crkvi i o ratu protiv Turaka – kaže Kolendić. Navodi naslov govora i smatra da je tiskan „jamačno u Rimu, odmah bez ikakve tipografske note”¹: da su ga uskoro unijeli u službenu publikaciju – *Concilium Lateranense sub Iulio II et Leone X celebratum* (str. LXXXI-LXXXV), koja je u redakciji Antonia de Monte objavljena u Rimu 1521. godine.

Peti lateranski koncil trajao je sve do 16. ožujka 1517. godine. Kožičić nije bio u Rimu svo to vrijeme. U jesen 1516., po Kolendićevu mišljenju, vjerojatno u dogovoru s knezom Bernardinom Frankopanom, došao je u Rim „da izvan sednica koncila, 5 novembra, održi pred Leonom X i pred njegovim kardinalima jedan vatren govor o potrebi hitne pomoći Hrvatskoj, u prvom redu onom kraju koji je bio u rukama Frankopana s biskupovom Modrušom kao središtem, iz koje da su Turci baš tog proleća oterali preko hiljadu lica u ropstvo” (Kolendić, 1934: 62). Govor je odmah tiskan na šest listova, bez ikakve tipografske bilješke, ali, zaključuje Kolendić, sigurno u Rimu i nastavlja da nije poznato s kakvim je uspjehom završila ta Kožičićeva misija. Zna se da su nakon bitke kod Mohača i nakon pada Jajca u njegov Modruš ušli Turci i da se sam jedva spasio u Vinodolu, pa kad su i tu stigli Turci, povukao se, negdje 1529. godine u Rijeku – kaže Kolendić, oslanjajući se na Račkoga.

U Rijeci je, nastavlja Kolendić, pokrenuo „jednu glagoljsku štampariju”, zbog koje je išao u Mletke. Ondje se pobrinuo za drvoreze, nepotpunu seriju dekoriranih polu-

¹ Bratislav Lučin je utvrdio da su oba Kožičićeva govora na Lateranskom saboru tiskana u tiskari braće Euharija i Marcela Silbera alias Franck u Rimu.

gotskih ksilografskih inicijala (A, B, D, E, G, L, M, N, O, P, R, S, U) s portretima svetaca, što je u to doba bilo moderno u Mletcima. Kolendić smatra da je sve drvoreze sigurno izradio tamošnji umjetnik Mateo iz Trevisa (Mattio da Treviso), jer neke ksilografije Kožičićeve tiskare imaju oznake: *m.*; *MF* i *matio fecit*, a to su signature upravo spomenutoga ksilografa. Kolendić smatra da je Kožičić kod nekoga drugoga, lošijega, majstora dao izraditi svoj tipografski znak: leopard kako se propinje, što je zapravo njegov obiteljski grb, i to na štitu, iznad kojega je dodao biskupsku mitru. Jednako tako dao je izraditi pet glagoljskih ksilografskih inicijala (Ž, Z, I, K, Ê (jat) sve u tehnicu bijelo na crnom. Kolendić kaže da se ne zna tko mu je tada pripremio kalupe za dvije vrste ukusnih glagoljskih slova, kao ni to tko mu je dao manje polugotske inicijale (A, B, C, D, E, G, I, K, L, M, N, O, P, R, S, T, U) ni tko mu je u toj veličini pripremio sedam glagoljskih inicijala (Ž, Z, U, H, Č, Ê (jat), Š). U to su vrijeme, glagoljska slova u Mletcima imale samo velike tiskare Andrea Torresanija, Francesca Bindonija, Maffea Pasinija, ali slova Kožičićeve tiskare ne slažu se sa slovima navedenih mletačkih tiskara. Tko ih je lijevao – Kolendić kaže – ostalo je nepoznato.

U Mletcima je Kožičić bio još 20. rujna 1530. godine, a već 17. listopada iz Mletaka se vratio u Rijeku. U nekim Kožičićevim izdanjima navedeno je da su *štampana... Dominikom i Bartolomeom z Brěše štampaduri*, pa bi se prema Kolendiću moglo pomisliti „da je biskupovu štampariju vodio u prvom redu neki majstor Dominik iz grada Breše”. Da bi nešto pobliže saznao o spomenutom tiskaru Dominiku, obratio se profesoru Karlu Paseru, koji je temeljito poznao sve tiskare prvih godina šesnaestoga stoljeća u Brescii. Paser mu je odgovorio da se ni jedan od štampara u Brescii u to vrijeme nije zvao Dominik (Domenico). To znači – kaže Kolendić – da se Kožičićevo *z Breše* (iz Breše) odnosi na Bartolomea, ne i na Dominika. Dominik je, naime, zaključio je Kolendić, neki zaboravljeni i stariji tipografski radnik, koji nikad nije uspio doći do vlastite tiskare, a možda je neki mletački nakladnik Domenico koji se po svom tipografskom znaku potpisivao kao Dal Giesú, Dal Jesus i da je od 1518. do 1526. s bratom Nikolom ostvario određen broj izdanja. Što se pak tiče Bartolomea iz Brescie, Kolendić ga je temeljito istražio i zaključio da je on poznati tiskar – lotalica Bartolomeo Zanetti, rodnom iz Castrezzata kod Brescie, pa se predstavljao kao Bartolomeo da Brescia, Bartholomaeus Brixianensis. Rodio se 1486. ili 1487. godine. Bio je slagar 1514. i 1515. godine u velikoj tiskari Filipa Giuntte u Firenzi (kao slagar potpisao se u impresumu dviju zbirki gramatičkih spisa). Kolendić je utvrdio da je u Firenzi bio još i 1519. godine i da je ondje u svojoj tiskari mogao dati knjigu *Philippi Baldachini Coritani nox illuminata*. Iduće godine on je u samostanu Camaldoli gdje je prenio „svoju mašineriju”, i 14. kolovoza 1520. godine dovršio tiskanje konstitucije *Eremiticae vitae regula* u redakciji Paola Giustiniania. Od tada (1520.) sve do 1528. ne zna se gdje je B. Zanetti boravio. Već 28. siječnja 1528. godine on je u Mletcima, što se vidi iz potpisa na jednoj oporuci. Kolendić se pita je li Kožičić oba majstora – Bartolomea i Dominika – zatekao u Mletcima bez posla ili su možda oba radila u tiskari Bindoni-Pasini, koja je tiskala preko stotinu raznih izdanja, među kojima 1528. i glagoljski *Misal* Pavla Modrušanina – pa ih kao majstore upućene u slaganju glagoljskih knjiga „pogodio za godinu dana”. Pogotovo zato što je Bartolomeo

Zanetti mogao sa sobom donijeti potrebnu „mašineriju”, kako je to učinio deset godina prije redovnicima u samostanu Camaldoli. Na Kolendićevo pitanje ni danas se ne može dati na podatcima utemeljen odgovor.

Poznato je, međutim, da je već 15. prosinca 1530. godine u Kožičićevoj tiskari u Rijeci tiskan molitvenik tipa *livre d'heures* naslovljen: *Oficij rimski. Oficij blaženije devi Marije*. Kolendić ga je ukratko opisao, citirao naslovnu stranicu i impresum, a za sadržaj je ustvrdio da je to Bogorodičin oficij „s nešto katehetskih detalja na koncu” s konstatacijom da nije utvrđeno je li za Kožičićevo izdanje iskorišten koji raniji tekst, npr. Dubrovački ćirilski molitvenik tiskan u Mletcima 1512. godine ili je Kožičić „dao sasvim nov, svoj prevod”. Istraživanja Josipa Leonarda Tandarića pokazala su da između Kožičićeva *Oficija rimskoga* i dubrovačkoga ćirilskoga molitvenika iz 1512. godine „nema neposredne srodnosti, kao što je nema ni prema drugim dubrovačkim oficijima” (Tandarić, 1984: 257). Proučavanje pak Antona Benvina, koji je temeljito istražio sastav i sadržaj Kožičićeva *Oficija* te proveo analizu svih dijelova, pokazuje da „njegov neposredni predložak još nije utvrđen” (Benvin, 1988: 183).

Uz *Oficij rimski* Kolendiću su bila poznata još tri Kožičićeva izdanja, od kojih je jedno izdanje i sam uveo u literaturu. Bio mu je poznat *Misal hruacki*, za koji kaže da je „otmeno izdanje, kojim se Kožičić neobično ponosio”. Kolendić je opisao grafičke karakteristike *Misala*, citirao opširan naslov i impresum. Istaknuo je da „svakako još ostaje da se ispita, koliko se Kožičić za ovaj misal koristio ranijim izdanjima, a što je nova dodao”².

Kolendić je u literaturu uveo Kožičićev mali ritual *Knjižice krsta* „koji je ostao nepoznat našim bibliografima”, citirao opširan naslov i impresum, ali nije spomenuo primjerak na temelju kojega ga je uveo u literaturu i opisao³.

Najzad, kaže Kolendić, „25. maja 1531. bilo je gotovo i zadnje dosad poznato izdanje, „Kožičićeve tiskare, „jedna mala opšta istorija u tehnici Pseudopetrarkinih ‘Vite de’ pontefici et imperadori romani”. Izdanje je opisao, citirao naslovnu stranicu i impresum. Istaknuo je da je u knjizi neobično zanimljiva posveta od 4. svibnja 1531. trogirskom biskupu Tomi Nigeru (Tomasu Nigro), u kojoj mu – kaže Kolendić – Kožičić objašnjava svoje napore oko izdanja glagoljskih obrednih i pobožnih knjiga moleći ga da svrši „neku, sigurno latinsku, istoriju Hrvatske koju da će mu on prevesti i štampati”...

Nakon opisa Kožičićevih životopisa rimskih papa i careva Kolendić ocjenjuje da „ne znamo ni za koje drugo izdanje iz te štamparije” premda je „Šafarik, istina, spominjao i neki glagoljski bukvar koji da je oko 1531. štampan na Reci, da ga je imao profesor Zupan pa da ga je poklonio zagrebačkom biskupu Vrhovcu ali... taj bukvar nije nikad postojao”, kako je Kolendić kategorički ustvrdio i to pokušao dokazati u članku *Najstariji naš bukvar*. Kolendić je, naime, bio usredotočen na raskošni glagoljski bukvar

² Ta su istraživanja u tijeku, v. ovdje: Mateo Žagar: *Zadaci i perspektive istraživanja jezika glagoljskih tiskanih izdanja Šimuna Kožičića Benje (uz pripremanje kritičkog izdanja teksta Misala hruackoga)*.

³ Doduše, u Kolendićevo vrijeme moglo se znati samo za pariški primjerak u Bibl. Mazarine Pariz.

tiskan 1527. u glasovitoj tiskari Andrea Torresanija. Na to ga je potaknuo leipziški knjižar i antikvar dr. Karl Hiersemann, koji je primjerak bukvara iz 1527. ponudio 1933. godine na prodaju u Katalogu kao unikat po visokoj cijeni (više od trideset tisuća dinara). Hiersemannova visoka cijena i tvrdnja da je njegov primjerak unikat razljutili su Kolendića, pa je napisao spomenuti članak (*Najstariji naš bukvar*) i pokazao da ponudeni Hiersemannov primjerak nije jedini, dapače da je poznato više primjeraka, da original nema naslova, a da ga je Hiersemann sastavio kao *Introductorium croatice*, valjda po uzoru na Torresanijev udžbenik *Introductorium, cui titulus est Corona preciosa*, što ga je Torresani tiskao 1527. godine, po narudžbi knjižare Dei Nicolini da Sabbio. Po tom bukvaru, daleko opsežnijem od glagoljskoga, mogli su se učiti grčki, latinski i talijanski. Na Kolendićev nagovor Hiersemann je potkraj 1933. godine dao ručno izraditi izvrstan faksimil bukvara u dvadeset i pet primjeraka (po cijeni petsto dinara za primjerak)⁴. Poznavajući dobro glagoljski bukvar iz 1527. godine Kolendiću se učinilo da je primjerak glagoljskoga bukvara koji je posjedovao slovenski bibliofil Jakov Zupan i osobno ga u Zagrebu poklonio biskupu Maksimilijanu Vrhovcu, bio primjerak upravo bukvara iz 1527. godine, a ne iz Rijeke oko 1531. godine, kako spominje Šafařík. Kolendić zna da je Zupan bio u Zagrebu kod Vrhovca 1820. godine i da mu je tada darovao nekoliko „glagoljskih sitnica, koje je negde u Hrvatskoj i dobio”. Zbunio ga je popis nekih rjeđih knjiga iz Zupanove knjižnice koji je 7. studenoga 1831. godine Šafaříku poslao Matija Čop i spomenuo mali Canisijev katekizam, *Kratka azbukvica i kratak krstjanski katolički nauk*, tiskan u Trnavi 1696. godine s napomenom da je tu knjižicu, od koje je znao i latiničko izdanje, imao Zupan pisanu i glagoljicom. Naknadno, u pismu od 13. siječnja 1832. godine, Čop je tu vijest ponešto precizirao i napisao da glagoljsko izdanje nije izašlo u Trnavi nego u Rijeci i da ga je Zupan poklonio biskupu Vrhovcu. Kolendić kaže da će možda i u Vrhovčevu dnevniku biti riječi o tome, ali dnevnik nije objavljen.⁵ Ipak Kolendić ocjenjuje da glagoljska štamparija u Rijeci nije mogla dati bukvar s prijevodom Canisijeva maloga katekizma, jer je latinski original izašao prvi put tek 1556. godine. „Zupan je, naprosto, imao fragmenat glagoljskog bukvara od 1527. godine pa je, sećajući se Kožičićeva misala, mislio da je i on štampan na Reci, ali je Šafařík iz svega ovoga stvorio još jedno izmišljeno izdanje za naše bibliografe: glagoljski bukvar štampan na Reci oko 1531” (Kolendić, 1934: 200).

Kolendićevo mišljenje da je Kožičićev bukvar izmišljeno izdanje prihvaćeno je u znanosti, pa se ono nije spominjalo u bibliografijama sve dok se nije pokazalo da je glagoljski bukvar ipak tiskan u Rijeci oko 1531. godine; nije, dakle, izmišljeno, nego stvarno izdanje izašlo pod naslovom *Psaltir* u tiskari Šimuna Kožičića, možda kao prvo izdanje.

⁴ Primjerak Hiersemannova faksimila posjeduje Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu i autorica ovoga priloga. Originalni pak Hiersemannov primjerak, po kojem je načinjen faksimil, uspjela je Nacionalna i sveučilišna knjižnica pribaviti 2007. godine uz pomoć hrvatske vlade od Münchenskoga antikvarijata Slavica Verlag Dr. Anton Kovač & Südsteuropabuchhandel (Kosić 2008: 393-396).

⁵ Nakon Kolendića objavljen je dio Vrhovčeva *Dnevnika*, samo 1802.–1809. godine, v. Vrhovac.

Naime, jedini se primjerak Kožičićeva *Psaltira* čuva u Sankt-Peterburgu u današnjoj Ruskoj nacionalnoj biblioteci (nekoć Carska javna biblioteka). U toj je biblioteci 1912. godine kratko vrijeme boravio Ivan Milčetić, prvi bibliograf hrvatskih glagoljskih rukopisa i popisao glagoljske rukopise bogate zbirke Ivana Berčića, koja se ondje čuva od 1874. godine. Uz rukopise popisao je i stare tiskane glagoljske knjige u Berčićevoj zbirci, koje mu je donio bibliotekar Byčkov. Milčetić je prenio i popis glagoljskih i ćirilskih knjiga objavljen u *Otčetu* Carske javne biblioteke za godinu 1905. Pri tomu je istaknuo da se napose navode „još ova hrvatska djela:

1. Od bitija redovničkoga od Kožičića, v Ricci 1531;
2. Knjižice krsta, blagoslova prstena itd. Od Kožičića, v Ricci 1531;
3. *Psaltir*. Ova je riječ napečatana na posljednjem listu latinskim pismom pod slikom. Ima 8 listova. Godina ? mjesto? Ovo i nije psaltir, već zbornik molitava. Na početku, pomeščena glagoličkaskaja azbuka? kaže ruski referent” (Milčetić, 1955: 127).

Stjecajem prilika Milčetićev opis Berčićeve zbirke u Sankt-Peterburgu objavljen je istom 1955. godine s napomenama Vjekoslava Štefanića (Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 2, str. 93-128). U napomeni uz *Psaltir* Štefanić je primijetio: „Treća knjižica (tj. spomenuti *Psaltir*, op. A.N.) ima biti neki mali bukvar s molitvama, ali koje izdanje? Pomišljamo na neprovjerenu vijest, da je Kožičić bio izdao i jedan bukvar na Rijeci god. 1531.” (Milčetić, 1955: 127; nap. ff.).

Da se napokon utvrdi što je zapravo *Psaltir* Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu dala ga je na poticaj Vjekoslava Štefanića snimiti. Mikrofilmski snimak knjižnica je dobila u srpnju 1962. godine: pokazalo se da je navedeni *Psaltir* doista Kožičićev bukvar, glagoljska početnica, koju je na temelju mikrofilmskoga snimka opisala autorica ovoga teksta (Nazor, 1964.). Istom 1976. godine moglo se doznati da jedini primjerak *Psaltira* nije dio Berčićeve zbirke nego konvoluta sastavljenoga od pet knjiga, među kojima su tri knjige Kožičićeve (sign. VIII. 2. 64, No 3093). Tada je (1976.) ruski bibliograf Andrej A. Kruming objavio opis i sastav konvoluta. U njemu su ove tri Kožičićeve knjige: *Od bitija redovničkoga knjižice*, *ritual Knjižice krsta i Psaltir*. Konvolut je uvezan u starinski pergamentni uvez. Na gornjem dijelu otisnut je plemićki grb, ime i zanimanje vlasnika: *Adrianus Romanus Eques Auratus*. Na grbu su prikazani „ključevi apostola Petra” (simbol vrhovne crkvene vlasti). Istraživanja su pokazala da je vlasnik konvoluta bio učeni Flamanac Adriaan van Rooman (1561.-1615.), liječnik, matematičar i bibliofil.

Ako se, napokon, postavi pitanje: što je savjesnoga i opreznoga istraživača Petra Kolendića navelo na zaključak da glagoljski bukvar štampan u Rijeci oko 1531. godine nikad nije postojao i da je to još jedno izmišljeno izdanje – odgovor bi se mogao tražiti ponajprije u tome što Kolendić nije imao prilike vidjeti primjerak Kožičićeva *Psaltira* (bukvara). Jer, da ga je vidio, bez obzira na to što original nema impresuma s podacima tko ga je, kad i gdje tiskao, zapazio bi na posljednjoj stranici dobro mu poznat tipografski znak Kožičićeve tiskare, koji je svojim očima vidio u svim četirima opisanim Kožičićevim

izdanjima. Kolendićevu je zaključku moglo pridonijeti pogrešno Čopovo spominjanje glagoljskoga maloga Canisijeva katekizma *Kratka azbukvica i kratak krstjanski katolički nauk*, koji da je izašao u Rijeci i da ga je Zupan poklonio biskupu Vrhovcu. Kolendić je znao da je latinski original Canisijeva katekizma izašao prvi put istom 1556. godine i da prema tome nije mogao izaći u Rijeci 1531. godine. Moglo je utjecati i to što se Kolendić bavio Kožičićem u isto vrijeme kad se na knjiškom tržištu pojavio primjerak glagoljskoga bukvara iz 1527. godine, u javnosti gotovo nepoznat, a njemu dobro poznat, te ga je poistovjetio s Kožičićevim bukvarom.

Kolendić 1934. godine nije mogao znati ni za Kožičićevo izdanje *Od bitija redovničkoga knjižice*, jer se očuvao jedinstveni primjerak u spomenutom konvolutu u Ruskoj nacionalnoj biblioteci u Sankt-Peterburgu, a za sadržaj konvoluta saznalo se istom 1976. godine, nakon Kolendićeve smrti.

Zahvaljujući Petru Kolendiću tridesetih je godina XX. stoljeća bilo aktualizirano istraživanje života i djela biskupa Šimuna Kožičića, napose njegove glagoljske tiskare u Rijeci. Nakon Kolendićevih istraživanja otkrivena su još dva Kožičićeva djela za koja se nije znalo da su objavljena. Objavljeni su faksimili i kritička izdanja, odnosno transliteracija teksta četiriju Kožičićevih izdanja (*Psaltir, Knjižice krsta, Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov, Od bitija redovničkoga knjižice*), a u pripremi je izdanje faksimila *Misala hruackoga* i kritičko izdanje teksta.

Literatura:

- Benvin, Anton, „Zamisao liturgijskog jezika u Šimuna Kožičića”, *Slovo*, 34, 1984., str. 203-218.
- Benvin, Anton, „Pitanje predložaka Kožičićevih izdanja”, u: Krbavska biskupija u srednjem vijeku. *Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka krbavske biskupije, održanom u Rijeci 23-24. travnja 1986. godine*. Visoka bogoslovska škola u Rijeci, Kršćanska sadašnjost, Rijeka-Zagreb, 1988., str. 151-185.
- Ceković, Blanka, Ivana Sanković, Mateo Žagar, „Jezik Misala hruackoga Šimuna Kožičića Benje: Glagolski oblici”, *Slovo*, 60, 2010., str. 133-166.
- Kolendić, Petar, „Zadranin Šimun Kožičić i njegova stamparija na Reci”, *Južni pregled*, IX, Skoplje, 1934., str. 61-71.
- Kolendić, Petar, „Najstariji naš bukvar”, *Južni pregled*, IX, Skoplje, 1934., str. 198-201.
- Kosić, Ivan, „Dvije glagoljske prinove u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu”, *Slovo*, 58, 2008., str. 393-397.
- Kruming, A. Andrej, „Slavjanske staropečatnije knigi glagoličeskogo šrifta v bibliotekah SSSR”, u: *Problemy rukopisnoj i pečatnoj knigi*. Izdatelstvo „Nauka”, Moskva, 1976., str. 101-125.
- Lučin, Bratislav, „Šimun Kožičić Benja, plivač u matici. O nepoznatom tekstu zadarskoga humanista”, *Mogućnosti*, 7/9, 2002., str. 115-122.

- Milčetić, Ivan, „Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu”, Radovi Staroslavenskog instituta, knjiga 2., Zagreb, 1955., str. 93-128.
- Nazor, Anica, „*Kožičićev bukvar*”, Slovo, 14, 1964., str. 121-128.
- Nazor, Anica, „Mjesto Šimuna Kožičića u glagoljaštvu 16. stoljeća”, u: Krbavska biskupija u srednjem vijeku. Visoka bogoslovna škola u Rijeci, Kršćanska sadašnjost, Rijeka-Zagreb, 1988., str. 143-149.
- Nazor, Anica (ur.) *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*, Zagreb, JAZU, 1991.
- Nazor, Anica, „Šimun Kožičić Benja (u povodu 470. obljetnice rada njegove glagoljske tiskare u Rijeci, 1530-1531.)”, u: *Zbornik radova 5. stručni simpozij grafičara „Blaž Baromić”*, Grafički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Matica hrvatska Senj, Senj, 2001., str. 4-16.
- Nazor, Anica, *Šimun Kožičić: Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov, Rijeka, 1531. Knjiga I. Reprodukcijska primjerka knjige iz Sveučilišne knjižnice u Wroclavu; Knjiga 2. Latinička transkripcija glagoljskoga teksta (s predgovorom i uvodom), Sveučilišna knjižnica, Rijeka, 2007.*
- Nazor, Anica, *Šimun Kožičić: Od bitija redovničkoga knjižice, Rijeka 1531. Knjiga 1. Faksimil (faksimilna reprodukcija jedinoga očuvanoga primjerka. Ruska nacionalna knjižnica, Sankt-Peterburg). Knjiga 2. Latinička transkripcija glagoljskoga teksta (s uvodom, rječnikom i literaturom)*, Državni arhiv u Rijeci, 2009.
- Tandarić, Josip, „Ordo missae u Pariškom zborniku Slave 73”, Slovo, 29, 1979., str. 5-30.
- Tomašić, Tanja, „Jezikoslovni stavovi i jezična praksa Šimuna Kožičića Benje”, u: *Drugi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova I.*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2001., str. 275-282.
- Vrhovac, Maksimilijan, *Dnevnik. Diarium. Svezak 1 (1801-1809)*. Latinski tekst priredili, na hrvatski preveli, te komentar i kazala sastavili: Metod Hrg i Josip Kolanović, Zagreb, 1987.
- Žagar, Mateo, „Prinos Šimuna Kožičića Benje uređenju jezika hrvatskoglagoljske neliturgijske književnosti (na fonološkom i grafematskom sustavu Knjižice od žitiê rimskih arhierêov i cesarov)”, *Croatica*, 37/38/39, 1993., str. 467-487.
- Žagar, Mateo, „Plurilingvizam u djelu Šimuna Kožičića Benje (1460-1536)”, *Kolo*, 4, 2000., str. 41-51.

SUMMARY

Anica Nazor

ŠIMUN KOŽIČIĆ AND HIS PRINTING HOUSE IN PETAR KOLENDIĆ'S RESEARCH

Literary historian Petar Kolendić (1882–1969) published two tributes to Šimun Kožičić: *Zadranin Šimun Kožičić i njegova štamparija na Reci* (Šimun Kožičić from Zadar and his Printing House in Rijeka) and *Najstariji naš bukvar* (Our Oldest Elementary Reader). Both were published in: *Južni pregled* (Southern Review), year IX, Skoplje 1934, pp 61-71; 198-201).

In the first tribute, the author presented in brief Kožičić's life. He recorded that Kožičić, with many bishops „from our parts”, arrived to Rome in 1512, when the (ecumenical) Fifth Council of the Lateran was held „with the main aim to create a frame of mind against the Turks”, with the intention to offer necessary information in person. In the first session held on 10 May 1512, Kožičić had the opportunity to hear Bernardin Zane, the Archbishop of Split, address this matter; consequently, he held his own first speech at the Council on 27 April 1513. He held his second speech – according to Kolendić's words – „probably in agreement with Prince Bernardin Frankopan” in the autumn, on 5 November 1516, outside the Council session, before Pope Leo X and his cardinals. Kolendić states that no typographic note accompanied the publications of both Kožičić's speeches, but that they took place „with surety in Rome”.

Well-known facts are that Kožičić was forced to leave Modruš, that he barely managed to escape from the Turks, that he stayed in Vinodol, and that, around 1529, he withdrew to Rijeka where he opened his Glagolitic Printing House. He travelled to Venice to acquire printing inventory for his Printing House. Kolendić establishes which xylographs and letters Kožičić acquired there, and shows that Kožičić's letters differ from the Glagolitic letters produced by Andrea Torresani or the Printing House Francesco Bindoni et Maffeo Pasini, who had before Kožičić published the *Glagolitic Breviary* (1493), *Elementary Reader* (1527) and *Missal* (1528).

In order to establish who were the printers Kožičić mentioned in several of his editions as *štapaduri*, i.e. printers (... *štampan v Rici... Dominikom i Bartolomeom z Breše štapaduri: printed in Rijeka...* by Dominik and Bartolomeo from Brescia, printers), Kolendić used both literature and direct addressing experts and specialists. It was incomprehensible to him whether both the printers came from Brescia, as it might be understood from Kožičić's stylisation. He hence turned to Prof. Karl Paser, expert on Brescian printers of the earliest years of the 16th century, who told him that no printer by the name of Dominik was known in Brescia at that time. Kolendić therefore concluded that Kožičić's words *z Breše štapaduri* referred only to the wandering printer Bartolomeo Zanetti, a native of Castrezzato near Brescia.

The following four editions published by Kožičić were known to Kolendić: *Oficij rimski* (*The Roman Office*) – prayerbook; *Misal* (*The Missal*); *Knjižice krsta* (*Books of the Cross*) – small book of rites; and *Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov* (*Little Book of the Lives of Roman Pontiffs and Emperors*). He introduced a small ritual into literature („remained unknown to bibliographers”). He quoted the titles and imprints of all four editions, and did so in the Cyrillic script as it was customary in his times (Glagolitic texts had been transcribed in the old-Cyrillic script). Kolendić states that Šafařík mentioned „a Glagolitic Elementary Reader, which was said to have been published around 1531 in Rijeka, in possession of Professor Zupan who gave it as a gift to Maksimilijan Vrhovac, Bishop of Zagreb”; Kolendić however concludes that „this Elementary Reader had never existed”.

In a special tribute (*Our Oldest Elementary Reader*), Kolendić analyses the luxurious Glagolitic Elementary Reader of 1527 printed by the famous Andrea Torresani, and believing that the

reader was not adequately known, gave bibliographers ground to „construct” Bishop Kožičić’s Elementary Reader of 1531, which had never existed. Kolendić’s opinion was accepted, and hence Kožičić’s Elementary Reader was no longer mentioned in bibliographical works.

Many years after Kolendić had written that Kožičić’s Reader never existed, it was proved otherwise. The unique exemplum was preserved at the today’s Russian National Library in St. Petersburg. At first, it was considered that it had arrived there as a part of a rich collection of Glagolitic manuscripts and printed books owned by Ivan Berčić from Zadar; yet, it was proved that the way to St. Petersburg was a different one and that together with the Reader, the unique exemplum of Kožičić’s booklet *Od bitija redovničkoga knjižice* (*Books on the Life of Priests*), of which Kolendić had no knowledge either, also reached the same destination. Though otherwise known to be a trustworthy author, Kolendić was misled to conclude that Kožičić’s Reader did not exist due to the fact that he had been well familiar with the Glagolitic Elementary Reader of 1527, while he had had no opportunity to see Kožičić’s Reader. If he had seen it, he would have – despite the fact that it included no imprint – noticed the typographic symbol of Kožičić’s Printing House, the sign he knew very well from the other editions.

Kolendić’s research nevertheless represents a valuable and a concrete tribute to the knowledge of both Kožičić himself and his Printing House in Rijeka.

Key words: Šimun Kožičić; Petar Kolendić; Glagolitic Elementary Reader from Rijeka; Glagolitic Printing House